

PHƯƠNG TIỆN PHI NGÔN NGỮ TRONG HAI CUỐN THÀNH NGỮ SÀNH ĐIỀU BẰNG TRANH CỦA HỌA SĨ THÀNH PHONG

NGUYỄN THỊ HẠNH PHƯƠNG * - NGUYỄN THỊ HIỀN**

Tóm tắt: Trong nhiều ngữ cảnh, cử chỉ, điệu bộ, hành động cơ thể, hoặc âm thanh, màu sắc, tranh vẽ,... trở thành phương tiện hỗ trợ đắc dụng cho ngôn ngữ. Đó chính là những phương tiện phi ngôn ngữ. Phương tiện phi ngôn ngữ đã góp phần làm cho nội dung biểu đạt của ngôn ngữ được sinh động với nhiều sắc màu đa dạng, gợi thêm những ý tưởng mà nếu không có nó, chúng ta có thể sẽ không bao giờ nghĩ tới. Bài viết này đặt vấn đề tìm hiểu về phương tiện phi ngôn ngữ là tranh vẽ qua hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong để hiểu rõ hơn về đặc điểm và vai trò của chúng.

Từ khóa: Phương tiện phi ngôn ngữ, *Thành ngữ sành điệu bằng tranh*, họa sĩ Thành Phong.

Abstract: In many contexts, gestures, body actions, or sounds, colors, pictures, etc. become effective means of supporting language that are the non-verbal ones. They have contributed to making the expressive contents of language lively with many diverse colors, evoking more ideas that we would never have thought of without them. The article studies the non-verbal medium of painting through two books *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* (*The Stylish Idioms with Pictures*) by the painter Thanh Phong in order to better understand its characteristics and roles.

Keywords: Non-verbal means, *The Stylish Idioms with Pictures*, Thanh Phong painter.

1. Đặt vấn đề

Trong nhiều ngữ cảnh, cử chỉ, điệu bộ, hành động cơ thể,... hoặc âm thanh, màu sắc, tranh vẽ,... trở thành phương tiện hỗ trợ đắc dụng cho ngôn ngữ. Đó chính là những phương tiện phi ngôn ngữ. Phương tiện phi ngôn ngữ đã góp phần làm cho nội dung biểu đạt của ngôn ngữ được sinh động với nhiều sắc màu đa dạng, gợi thêm những ý tưởng mà nếu không có nó, chúng ta có thể sẽ không bao giờ nghĩ tới.

Họa sĩ Thành Phong có thể nói là một trong những họa sĩ được nhiều người biết đến, đặc biệt là đối với giới trẻ trong thế giới truyện tranh Việt Nam. Anh đã trở thành một hiện tượng xã hội ngay khi ra mắt hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh: Sát thủ đầu mưng mủ* [8] và *Phê như con té té* [9]. Cuốn sách tổng hợp những câu nói cửa miệng theo kiểu “thành ngữ” của đông đảo thế hệ trẻ hiện nay. Điều đặc biệt gây ấn tượng mạnh với người đọc là họa sĩ Thành Phong đã sử dụng phương tiện biểu đạt đặc biệt để giải thích

* TS - Trường Đại học Sư phạm, Đại học Thái Nguyên; Email: phuongnht@tnue.edu.vn

** Sinh viên - Trường Đại học Sư phạm, Đại học Thái Nguyên

cho những câu nói của giới trẻ, đó chính là tranh vẽ. Điều đó đã khiến cho đại bộ phận giới trẻ và cộng đồng mạng vô cùng bất ngờ, thích thú.

Bài viết tìm hiểu về phương tiện phi ngôn ngữ trong hai tác phẩm *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong để hiểu rõ hơn về đặc điểm và vai trò của loại phương tiện phi ngôn ngữ này.

2. Phương tiện phi ngôn ngữ và hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong

2.1. Khái niệm phương tiện phi ngôn ngữ

Phương tiện phi ngôn ngữ là một trong hai nhóm chính của phương tiện biểu đạt nói chung, đó là phương tiện biểu đạt bằng ngôn ngữ và phương tiện biểu đạt không dùng ngôn ngữ (phi ngôn ngữ) trong hoạt động giao tiếp của con người.

Như vậy, theo cách hiểu của chúng tôi, *phương tiện phi ngôn ngữ là tất cả những hình thức biểu đạt không phải là ngôn ngữ*. Đó có thể là những phương tiện ngoài ngôn ngữ thường được sử dụng trong quá trình giao tiếp như: nét mặt, nụ cười, ánh mắt, cử chỉ, điệu bộ, tư thế, diện mạo, dáng vẻ, trang phục, những hành vi giao tiếp đặc biệt như vỗ vai, xoa đầu, bắt tay,... Những đồ vật tham gia vào quá trình giao tiếp như bưu thiếp, hoa, quà lưu niệm,... Đó cũng có thể là những ký hiệu, bảng biểu, sơ đồ, hình ảnh, tranh vẽ minh họa,... ngoài văn bản và trong các văn bản, bao gồm cả văn bản văn chương nghệ thuật.

2.2. Phương tiện phi ngôn ngữ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong

Tranh vẽ chính là phương tiện phi ngôn ngữ được họa sĩ Thành Phong sáng tạo trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh*.

Tranh vẽ minh họa là hình ảnh tranh vẽ tay để góp phần xây dựng câu chuyện, làm sáng rõ một nội dung, một tình huống hoặc một hành động cụ thể nào đó. Tranh vẽ chứa đựng thông điệp, nội dung hay lồng ghép thông tin mà tác giả muốn trao đổi, gửi gắm. Việc sử dụng tranh vẽ minh họa vì thế, giúp nội dung biểu đạt trở nên sinh động, hấp dẫn và độc đáo hơn.

Thành ngữ sành điệu bằng tranh là một ý tưởng thú vị, đầy sáng tạo của họa sĩ Thành Phong. Anh đã đưa tranh vẽ vào như là một phương tiện phi ngôn ngữ để giải nghĩa cho những câu nói vắn vè cách điệu theo kiểu “ngôn ngữ tuổi teen” của rất nhiều bạn trẻ thời đại ngày nay. Thực sự, chúng đã vượt lên tính chất minh họa, tạo nên một sự song hành độc đáo bởi màu sắc riêng, đặc biệt không lẫn với bất kỳ kiểu tranh vẽ minh họa nào, ở một cuốn sách hiện thời nào khác.

3. Đặc điểm của phương tiện phi ngôn ngữ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong

Thông kê hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong, chúng tôi thu được 112 tranh vẽ trong cuốn *Sát thủ đầu mừng mủ* và 110 tranh vẽ trong cuốn *Phê như con tê tê*. Vốn là cuốn sách tái bản, bổ sung nên nhiều tranh minh họa có sự lặp lại. Vì vậy, chúng tôi xác định có 124 tranh vẽ minh họa khác nhau trên tổng số 222 tranh vẽ ở cả hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh*.

3.1. Đặc điểm hình thức của phương tiện phi ngôn ngữ là tranh vẽ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong

Thứ tự tranh vẽ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* gồm: *Sát thủ đầu mừng mủ* và *Phê như con tê tê* được trình

bày theo A, B, C,... của chữ cái mở đầu của mỗi câu “thành ngữ sành điệu”. Cứ lần lượt như vậy, tương ứng với mỗi câu nói có vần có điệu của giới trẻ, là một tranh vẽ ngộ nghĩnh với những hình ảnh hài hước, đem đến cho người xem sự bất ngờ, thú vị và những tràng cười sảng khoái, vui vẻ.

Hầu hết các tranh minh họa được thể hiện bằng một màu trên bề mặt sáng, tạo ra các vùng tương phản, làm nổi bật đường nét ấn tượng của tranh vẽ.

Ấn tượng đầu tiên là nét vẽ hài hước vui nhộn, rất lạ và rất ngộ. Phong cách ấy được thể hiện ngay ở những trang bìa. Bìa của *Sát thủ đầu mừng mủ* là hình ảnh của một sát thủ đầu chi chít những miếng dán, tay cầm khẩu súng, trên người mặc bộ đồ đen đầy huyền bí. Bức tranh ấy lập tức tạo ấn tượng mạnh, kích thích sự khám phá của đông đảo giới trẻ hiện đại bởi cảm giác mới lạ. Nhưng có lẽ cái ấn tượng có phần không bình thường ấy lại cũng chính là điểm bắt đầu của một hiện tượng và những luồng ý kiến trái chiều. Cuốn sách bị thu hồi. Năm 2013, với nội dung có chỉnh sửa sau tiếp thu những ý kiến của dư luận xã hội, cuốn sách được cấp phép trở lại với tên gọi *Phê như con tê tê*. Tiêu đề ấn tượng được giải nghĩa bằng một bức tranh đầy bất ngờ, ngộ nghĩnh: một con tê tê tay ôm ống điếu, đang phê thuốc lào! Ý tưởng và nét hóm hỉnh, hài hước trong góc nhìn của họa sĩ Thành Phong đã được thể hiện qua nét vẽ riêng đầy sáng tạo. Và nét vẽ độc đáo, vui nhộn, hài hước ấy đã tác động trực tiếp, kích thích sự quan tâm, tìm tòi cũng như hiệu ứng thú vị của đông đảo khán giả, không chỉ trong phạm vi giới trẻ.

Nhân vật của các tranh vẽ cũng không thể gần gũi hơn. Những gì vốn là hình ảnh trong đời thường, xuất hiện trong thành ngữ

giới trẻ qua một sự liên tưởng bất chợt, một cách chơi chữ, một lối nói của miệng tạo vần điệu,... đều đã được xuất hiện một cách trực tiếp, dí dỏm, hài hước nhất qua tranh vẽ của Thành Phong. Những đồ vật như *gối đường, hộp sữa, chai rượu, quả cà, quả chuối,...*; những con vật như *con gà, con vịt, con ngan, con chó, con mèo, con bò, con chuồn chuồn, con gián, con thạch sùng, con cá cảnh, con chim, con ốc, con cáo, con hổ, con sói, con gấu,...* đều được góp mặt. Chỉ có điều, những sự vật hiện tượng ấy được mô tả, được cường điệu hóa ở một vài đặc điểm nổi bật để tạo hiệu ứng ấn tượng, hài hước, gây cười.

3.2. Đặc điểm về nội dung, ngữ nghĩa của phương tiện phi ngôn ngữ là tranh vẽ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh của họa sĩ Thành Phong*

Bên cạnh hình thức là những nét vẽ cường điệu hài hước vui nhộn dưới góc nhìn sáng tạo, phá cách trong thể hiện mình của giới trẻ, ở một tầng sâu hơn, các bức tranh còn gửi gắm nội dung mà tác giả muốn truyền tải. Hài hước đấy mà nghiêm túc đấy, cười đấy mà nghĩ cũng đấy. Về bề ngoài là vui nhộn, ngộ nghĩnh, pha trò, nhưng ẩn bên trong lại có thể là một ý nghĩa sâu xa. Những bất cập trong xã hội, những vấn đề nhạy cảm gây nhức nhối là một tầng nghĩa liên tưởng, đã được tác giả phác họa trong không ít bức tranh như thế.

Hình 1. Tranh minh họa câu Hận đời cắt tóc đi tu, nghĩ đi nghĩ lại đi tù sướng hơn [8, tr.29]

Câu “thành ngữ sành điệu” *Hận đời cắt tóc đi tu, nghĩ đi nghĩ lại đi tù sướng hơn* đã được họa sĩ Thành Phong minh họa qua hai bức tranh nối tiếp nhau. Tranh thứ nhất là hình ảnh một nhà sư đang tụng kinh niệm phật, tranh thứ hai lại là hình ảnh nhà sư đang ôm trên tay hòm công đức, vẻ mặt mãn nguyện. Tranh minh họa khiến chúng ta liên tưởng đến hiện tượng đã từng gây bức xúc trong dư luận, đó là hiện tượng trộm tiền công đức của nhà chùa phục vụ cho lợi ích cá nhân, một việc làm bất hợp pháp và trái với luân thường đạo lý. Đây thực sự là một hiện tượng đáng lên án, cần đấu tranh loại bỏ. Tranh vẽ của Thành Phong như thế, đã góp một tiếng nói đấu tranh, lên án, loại bỏ hiện tượng xã hội nhức nhối này.

Hình 2. Tranh minh họa câu “É trong tư thế ngẩng cao đầu” [9, tr.53]

Câu nói hài hước *É trong tư thế ngẩng cao đầu*, thường là câu đối đáp cửa miệng theo phong cách của những bạn trẻ chưa có người yêu đã được họa sĩ Thành Phong sáng tạo, thêm vào tầng nghĩa phản ánh hiện thực xã hội cũng như gửi gắm lời nhắn nhủ chân thành của lớp người đi trước với các bạn trẻ hôm nay. Hình ảnh cô gái đang đọc báo với những mẫu tin tức “*Hàng loạt cô dâu Việt tại Malaysia bỏ trốn*”, “*Hàng trăm cô dâu Việt mất tích tại Trung Quốc*”, “*Lại thêm một cô dâu Việt bị chồng Hàn*

Quốc sát hại” gợi liên tưởng đến một hiện tượng đang rất phổ biến trong xã hội hiện nay, đặc biệt là trong giới trẻ. Đó là hiện tượng cô dâu Việt sinh lấy chồng ngoại quốc và những hệ lụy đằng sau đó. Những chú rể ngoại quốc và những cuộc mối lái kết hôn chóng vánh, ngoài những cô dâu Việt may mắn thì những cô dâu Việt đáng thương cũng rất nhiều, rất đáng được quan tâm,... Trong đó, một tranh vẽ hình cô gái Việt kèm theo dòng chữ “*Ta về ta tắm ao ta*” lại như một thông điệp, một lời nhắn nhủ của Thành Phong đến những cô gái Việt, đến những bạn trẻ đang và sẽ có ý định lấy chồng ngoại quốc, hãy cân nhắc và lựa chọn thật tỉnh táo hướng đi cho chính cuộc đời mình.

Như vậy, bằng việc sử dụng phương tiện phi ngôn ngữ là những tranh vẽ minh họa cho những câu thành ngữ trong hai cuốn *Phê như con té té* và *Sát thủ đầu mừng mủ*, chúng ta có thể nhận thấy họa sĩ Thành Phong đã xuất phát từ cách nhìn và sự cảm nhận trẻ trung, nhiều màu sắc của giới trẻ, trong khá nhiều bức tranh mà ở trên chỉ là phần minh họa nhỏ, đã thổi hồn vào đó, khiến cho câu thành ngữ trở nên đa tầng, gợi lên những thông điệp mang tầm vóc xã hội. Đây là một cách thể hiện tư tưởng đầy sáng tạo, thú vị và độc đáo, phù hợp với góc nhìn của giới trẻ mà nếu không có những bức tranh - phương tiện phi ngôn ngữ bổ sung thì có lẽ khi đọc câu thành ngữ cách điệu trên, chúng ta sẽ không bao giờ nghĩ đến.

4. Vai trò của phương tiện phi ngôn ngữ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong

Họa sĩ Thành Phong đã từng nói trong một cuộc phỏng vấn, đại ý thực tế cuộc sống đầy màu sắc, phong phú và mâu thuẫn hiện nay là những chất liệu tuyệt vời cho

nghệ thuật. Nếu nghệ sĩ đủ quan tâm và biết đào sâu khai thác, hiện thực cuộc sống chính là mỏ cảm hứng vô tận. Với quan điểm *nghệ thuật chính là cuộc sống* như vậy, Thành Phong sáng tạo tranh vẽ minh họa như là phương tiện phi ngôn ngữ đặc dụng để cất lên tiếng nói phản ánh hiện thực xã hội, góp phần thúc đẩy xã hội phát triển tích cực hơn.

Dưới đây là một vài khía cạnh cho thấy vai trò của phương tiện phi ngôn ngữ trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong.

4.1. Phương tiện phi ngôn ngữ góp phần thể hiện góc nhìn hài hước

Hình 3. Tranh minh họa câu Chỉ có hơi nách mới ngăn cách được tình yêu [9, tr.22]

Tranh minh họa là hình ảnh một cô gái trẻ trung ăn mặc sành điệu nhưng nét mặt và dáng điệu đầy vẻ cầu khẩn hướng về phía chàng trai. Chàng trai thì dùng tên lửa để có thể thật nhanh rời xa khỏi cô gái. Mọi vật xung quanh ngay cả hình ảnh của rồng, ngựa bay có cánh cũng chao đảo dường như không cất cánh bay lên được vì ngộ độc, ngộ độc mùi hơi nách của cô gái! Một phiên bản tranh vẽ giải nghĩa cho câu thành ngữ sành điệu thật vô cùng ngộ nghĩnh và hài hước phản ánh góc nhìn tếu táo vui nhộn của giới trẻ. Tầm quan trọng, sự nguy hiểm của hiện tượng “hơi nách” trong tình yêu như chưa bao giờ được diễn tả vừa chân thực vừa hài

hước gây cười đến thế. Thành Phong qua đó, phải chăng muốn gửi gắm một thông điệp hóm hỉnh tới giới trẻ: khi yêu, muốn có sự lâu bền thì trước hết cần phải biết tự chăm sóc cho bản thân từ những điều nhỏ nhất, và nhiều khi, trong tình yêu, có những thứ tưởng như nhỏ bé lại có tầm ảnh hưởng vô cùng lớn mà nếu không để ý, chúng ta sẽ dễ dàng bỏ qua. Hài hước mà không kém phần đáng yêu qua nét vẽ của họa sĩ Thành Phong là như thế.

4.2. Phương tiện phi ngôn ngữ góp phần thể hiện góc nhìn nhân văn

Hình 4. Tranh minh họa cho câu Ăn chơi sợ gì mưa rơi [8, tr.5]

Từ một câu thành ngữ cách điệu nói về sự phóng khoáng, tự do thoải mái trong phong cách, lối sống của giới trẻ, Thành Phong đã gây bất ngờ thú vị đến rung rung cho mỗi người con khi xem bức tranh minh họa này. Một bầu trời tuổi thơ ủa về: *ăn* đã có mẹ đút, *chơi dưới mưa* đã có mẹ che. Tình mẫu tử được khơi gợi qua bức tranh một cách sâu lắng, dung dị. Qua tranh vẽ, họa sĩ đã chuyển tải thông điệp tới các bạn trẻ: hãy luôn yêu quý, kính trọng, hiếu thảo đối với mẹ cha bởi cha mẹ đã không quản ngại hi sinh thậm chí là cả cuộc đời vì những đứa con của mình. Một lời nhắc nhẹ nhàng mà thâm thúy, giàu ý nghĩa, nhất là đối với những đứa con vốn dĩ chỉ biết đến “ăn chơi”, sống ích kỷ không quan tâm đến ngay cả đáng sinh thành.

4.3. Phương tiện phi ngôn ngữ góp phần thể hiện góc nhìn phê phán

Hình 5. Tranh minh họa cho câu Cổ quá thành quá cố [8, tr.15]

Minh họa cho câu nói theo kiểu chơi chữ *Cổ quá thành quá cố* của giới trẻ là một bức tranh giàu sức gợi khiến người đọc liên tưởng ngay đến câu chuyện cổ tích *Cây khế*. Hình ảnh người đàn ông đang rơi xuống gợi lại hình ảnh của người anh tham lam mà tự tìm vào chỗ chết. Họa sĩ Thành Phong đã mô phỏng lại bức tranh dựa trên cốt truyện *Cây khế* nhằm phê phán thói tham lam vật chất của một bộ phận trong xã hội hiện nay. Tranh vẽ như một thông điệp mang tính cảnh báo: đừng tham lam, nếu không tất yếu sẽ dẫn đến hậu quả xấu. Thông điệp ấy thật có ý nghĩa, nhất là trong tình hình xã hội phức tạp với những tệ nạn như: cướp của, giết người, nhất là thói tham lam những đang khá phổ biến trong xã hội ngày nay. Họa sĩ cũng thông qua tranh vẽ, một lần nữa làm giàu thêm tầng nghĩa ẩn sau những câu “thành ngữ sành điệu” rằng: hãy sống tốt với những người xung quanh, hãy dừng lại những ích kỷ, tham lam, xấu tính, chỉ có như vậy bạn mới có được một cuộc sống tốt đẹp.

Bức tranh tiếp theo đơn giản là hình ảnh của một bà mẹ ngan đang đút cho các con ăn. Nhưng điều không bình thường là ở vẻ mặt đáng sợ của ngan mẹ, là sự lo lắng sợ hãi in hằn trên khuôn mặt của những chú

ngan con. Bức tranh như một hình ảnh trực quan khiến chúng ta liên tưởng đến nạn bạo hành trẻ em trong những năm gần đây với những câu chuyện thương tâm cần xã hội chung tay đấu tranh, lên án,...

Hình 6. Tranh minh họa cho câu Dã man con ngan [9, tr.17]

Tóm lại, việc sử dụng phương tiện phi ngôn ngữ của họa sĩ Thành Phong - dùng tranh minh họa để miêu tả, khắc họa, tạo ấn tượng cho mỗi câu “thành ngữ sành điệu” là một sự sáng tạo nhiều ý nghĩa, bất ngờ, thú vị và độc đáo.

Tranh vẽ minh họa thường không thiên nhiều về định hướng nghệ thuật và những giá trị tinh hoa của thời đại. Tuy nhiên, với những ý nghĩa tích cực mà nó đem lại thì tranh vẽ minh họa nói chung, tranh minh họa trong hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* của họa sĩ Thành Phong nói riêng xứng đáng trở thành những tư liệu chân thực và sâu sắc trong lát cắt của thời đại.

5. Kết luận

Có thể nói, hai cuốn *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* gồm *Sát thủ đầu mừng mủ* và *Phê như con tê tê* như là “viện bảo tàng thu nhỏ” tổng hợp những câu “thành ngữ sành điệu” được sử dụng như lối nói cửa miệng của đông đảo giới trẻ hiện nay. Việc sử dụng phương tiện phi ngôn ngữ bằng những hình ảnh minh họa độc đáo

đã góp phần làm mới diện mạo của từng câu nói, truyền tải thêm những thông điệp ý nghĩa một cách thú vị mà nếu không có những tranh minh họa ấy, người đọc có thể sẽ không bao giờ nghĩ tới. Việc sử dụng đồng thời cả hai phương tiện biểu đạt ngôn ngữ và phi ngôn ngữ trong *Thành ngữ sành điệu bằng tranh* cho thấy được sự kết hợp tài hoa đầy sáng tạo của một họa sĩ trẻ tuổi. Qua đó khẳng định thêm giá trị biểu đạt của phương tiện phi ngôn ngữ trong các tác phẩm nghệ thuật. Đây cũng là điều làm cho cuốn sách về ngôn ngữ giới trẻ của họa sĩ Thành Phong trở nên khác biệt, sinh động và hấp dẫn người đọc.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Bá Hán (Chủ biên), Trần Đình Sử, Nguyễn Khắc Phi, *Từ điển thuật ngữ Văn học*, Nxb. Đại học Quốc gia Hà Nội, Hà Nội, 1999.
- [2] Chu Đỗ Khánh Huệ, *Giao tiếp phi ngôn ngữ trong hướng dẫn du lịch*, Trường Đại học Văn hóa Hà Nội, 2011.
- [3] Lê Thị Mai Ngân, *Các phương tiện giao tiếp phi ngôn ngữ được sử dụng trong một số tiểu thuyết và truyện ngắn Việt Nam hiện đại*, Đại học Sư phạm Thái Nguyên, 2009.
- [4] Nhiều tác giả, *Lý luận văn học*, Nxb. Giáo dục, Hà Nội, 2002.
- [5] Nhiều tác giả, *Từ điển Văn học*, Nxb. Thế giới, Hà Nội, 2010.
- [6] Nhóm Green, *Sự phối hợp giữa giao tiếp ngôn ngữ và phi ngôn ngữ trong kinh doanh*, 2011.
- [7] Trần Thị Ny, *Hiện tượng “biến thể” thành ngữ trong “Sát thủ đầu mừng mủ” của họa sĩ Thành Phong*, Trường Đại học Quảng Bình, 2014.
- [8] Thành Phong, *Sát thủ đầu mừng mủ*, Nxb. Mỹ thuật, Hà Nội, 2011.
- [9] Thành Phong, *Phê như con tê tê*, Nxb. Văn học, Hà Nội, 2013.
- [10] Nguyễn Quang, *Giao tiếp ngôn ngữ*, Tạp chí Khoa học Đại học Quốc gia Hà Nội, 2007.
- [11] Trần Đình Sử, *Tính ký hiệu của hình tượng văn học*, <https://trandinh-su.wordpress.com/2014/06/07/tinh-ki-hieu-cua-hinh-tuong-van-hoc/>.
- [12] Trần Đình Sử (Chủ biên), *Giáo trình Lý luận văn học, Tập 2 - Tác phẩm và thể loại văn học*, Nxb. Đại học Sư phạm, Hà Nội, 2009.
- [13] <https://dantri.com.vn/nhip-song-tre/thanh-ngu-tuoi-teen-co-lech-chuan-tieng-viet-1333534760.htm>.
- [14] <https://news.zing.vn/gap-tac-gia-thanh-ngu-teen-bang-tranh-dinh-dam-tren-mang-post130506.html>.
- [15] <https://thethaovanhoa.vn/van-hoa/hoa-si-nguyen-thanh-phong-neu-la-so-2-thi-khong-co-ai-so-1-n20150210142029382.htm>.
- [16] <https://timviec365.vn/blog/giao-tiep-phi-ngon-ngu-la-gi-new5451.html>.